

8h

A SZEGEDI ALFÖLDKUTATÓ BIZOTTSÁG KÖNYVTÁRA
IV. (TÁRSADALOM- ÉS NÉPRAJZI) SZAKOSZTÁLY KÖZLEMÉNYEI. 26. SZÁM

A MAGYAR ROVÁSÍRÁS BETŰROVÁSÁRÓL

ÍRTA :

CS. SEBESTYÉN KÁROLY

S Z E G E D

SZEGED VÁROSI NYOMDA ÉS KÖNYVKIADÓ RÉSZVÉNYTÁRSASÁG
1935

XB 228760

SZTE Egyetemi Könyvtár

J000942755

X 239705

A Magyar Nyelvtudomány Kézikönyvének legújabbban megjelent füzetében végre megkaptuk a *magyar rovásírás* rövid, tömör, igen világos és nagyon szép összefoglalását NÉMETH GYULA hivatott tollából.

A rovásírás kivitelének *technikai kérdésével* azonban ez a kiadvány természetesen csak mellékesen foglalkozik, alkalmasint azért, mert eredeti rovásaink, sajnos nem maradtak fenn s e tekintetben csak gyarló írott másolatokra vagyunk utalva. A rovás technikájának kérdésével tudtommal mások sem foglalkoztak még behatóbban.

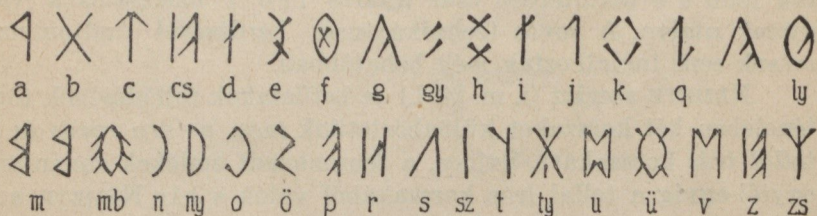
NÉMETH szerint (i. m. 24. l.) „a betűalakok fejlődésének történetében két korszakot különböztetünk meg, a *fára rovás* és a *tollal írás* korszakát“. Sajnos, a fennmaradt emlékek szerintem egytől-egyig a tollal írás korszakából valók s bár NÉMETH azt állítja, hogy „a *rovás* eredeti formáját tisztán mutatja a nikolsburgi ábécé“, kénytelen vagyok ezt megigazítani úgy, hogy a rovás eredeti formáját ez az ábécé sem mutatja, hanem legföljebb azt lehet mondani róla, hogy legjobban közelíti meg.

Azt többször megírták a régiek, hogy a székelyek ezeket a betűket fára rójják, rovásbotokra vésik s hogy ezek a rovásbotok négyszögletűek, de egyetlenegy ilyen eredeti rovás nem maradt fenn. Egyetlen egy emlék, a Marsigli-féle naptár van másolva állítólag fára rovott eredetiről. A többi emlék ellenben mind papirosra tollal írt írásnak a másolata vagy ha talán nem másolat, legalább is abban a korban készült, amikor szerintem már túlnyomórészt papírra írták s nem fára rótták a betűket.

Ahhoz kétség nem fér, hogy ennek az írásmódnak eredeti és legrégebbi technikája a fára való *rovás* volt. Aki azonban csak egy kicsit is ismeri a rovás technikáját, annak feltűnhetett az, hogy az emlékeinkben megőrződött betűalakoknak egy

részét úgy, ahogy ábécéink mutatják, f á r a r ó n i n e m l e h e t.

Felületes szemléletre is észre lehet venni, hogy valamenyny i ábécénk betűi két élesen elhatárolható csoportra oszthatók. Az első, nagyobb csoport betűi kizárólag egyenes vonalakból tevődnek össze; ezek valóban legnagyobbbrészt bizonyosan őseredetű *rovás-betűk*. A második csoport betűi azonban vagy tisztán körívvonalakból vagy ilyenekből és egyenes vonalakkal vegyesen vannak kialakítva. Én ez utóbbi csoport betűit körív-vonalaik miatt újabbaknak tartom, esetleg csak a tollal való írás korából származóknak. Ha azonban egyik-másik betűről kimutatható volna, hogy már igen régen, tehát még a kizárólagos *rovás* korában is használták, akkor ezt csak úgy lehet megérteni, ha feltesszük, hogy akkor még nem kerek, hanem szegletes volt az alakjuk, tehát olyan típusúak voltak, mint az első csoportba tartozók. Ezt szeretném a következőkben valószínűvé tenni.

1. ábra.

A rovasjellegét legjobban megközelítő *nikolsburgi ábécében* (1. ábra) a következő betűk tartoznak a fent említett második csoportba: *e, f, ly, mb, n, ny, o, és ü*. Ha ezek közül kivetjük a *ny*-t mint aránylag újabb keletű összetett alakot s az *mb*-t mint kevésbé ismert és bizonyosan ritkán használt alakot, marad még mindig h a t olyan betűnk, amely g ö r b e vonalakból van alakítva.

Azt már NÉMETH is észrevette, hogy a nikolsburgi ábécé *f, ly, mb* és *ü* betűje nem a többi emlékről ismert szokásos ellipszis alakot mutatja, hanem fent és lent szegletes és ezért szegletes *róható* alakú. Szerintem azonban, mint látni fogjuk, még ezek az alakok sem alkalmasak a rovasra, ámbár kétségtelenül közelebb állanak már ehhez. A nikolsburgi betűsor azonban szolgáltat két olyan példával, amelyből arra következtethetünk, hogy valamennyi kerek vonalú betűnk valamikor szegletes for-

májú lehetett. Ez a *h* és *m* hangoknak ott látható alakja.

A *h* hang jelét — leszámítva Kájoninál látható különös alakját — eddig úgy ismertük mint két egymásba fonódott

körívet (Telegdi, Szamosközi, Marsigli). A nikolsburgi ábécében pedig ez a jel két egymás felett álló X betű, így

Ha ezt a két egymástól eltávolodott X jegyet összekapcsoljuk, mintahogy eredetileg valószínűleg mindig össze voltak kapcsolva, akkor megkapjuk a később már görbevonalas alaknak szegletes, tehát az első csoportba tartozó és nyilván eredetibb

változatát, így: Kájoni fent említett *h* alakja is bizonyosan ilyen alakra megy vissza, a másoló csak eltévesztette az X-ek számát s kettő helyett hármat írt le.

Ugyanezt látjuk azután az *m* betű jelén is. Ez a betű Kájoninál, Telegdinél, az enlakai feliraton és a rovásnaptár másolatán kerekíves alakú , olyan mint a megfordított latin nagy B betű. Ellenben Szamosközynél, a konstantinápolyi, a csíkszentmihályi- és a derzsi feliratnál szegletes,

illetve , s ugyanilyen szegletes a legrégebb emléken, a nikolsburgi ábécén is.

Ebből a két példából nézetem szerint joggal lehet arra következtetni, hogy a többi, most görbevonalú betűalak is valamikor szegletes volt. Az idők folyamán előállott „kerekítési tendenciát” valószínűleg a tollal való írásnak és főleg a latin írás hatásának kell tulajdonítani.

Van azonban még más ok is, amely valószínűvé teszi azt a feltevésemet, hogy a rovásírásnak kerek vonalú betűi eredetileg szegletes alakúak lehettek, t. i. az, hogy ilyen görbe vonalú betűket nem is lehet fára (pálcára) róni. Ezt csak az tagadhatja, aki maga meg nem kísérelte. Nem mondom, hogy különleges szerszámmal, pl. V-alakú vésővel és kiválasztott alkalmas fára, nagy gonddal és nem kisebb ügyességgel ne lehessen egy-egy ellipszis-alakot *bevésni*, de egyszerű eszközzel (főleg késsel), közönséges fára *róni* nem lehet ilyent.

Persze arra is lehet gondolni, hogy talán volt olyan idő is, amikor a fára való rovás kétféle technikával készült: egyes betűket *róttak*, másokat pedig *véstek* a fába. Ha csakugyan volt ilyen gyakorlat, akkor ez már a rovás hanyatlásának

kora volt. Olyan időben lehetett ez, amikor már mind kevesebb igazi fára való *rovás*, de annál több tollal vagy ecsettel való *írás* készült. Ennek hatása alatt véshettek aztán esetleg fába is kerek betű-alakokat. A reánk maradt rovás-ábécék (részint egyenes, részint görbe vonalú) betűalakjai azt mutatják, hogy összes fenmaradt emlékeink ebből a hanyatló korból maradtak ránk.

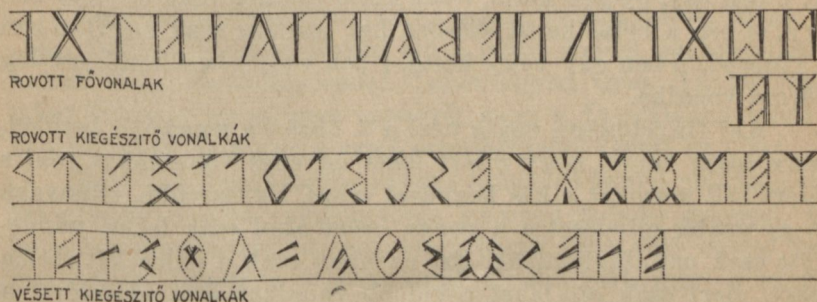
*

Ha az ember gyakorlatilag megkísérli a fára való rovást, mint ahogy én ezzel alaposan kísérleteztem, akkor különféle tapasztalatokra tehet szert. Az első az, hogy a különféle fane-mek nem egyformán alkalmasak a rovás céljaira. Legalkalmasabbak erre az u. n. puha fák, mint a *hársfa*, a *nyárfa*, a *nyírfa*, és a *fűzfa*, sőt még a keményebb *juharfa* is. Ellenben a *fenyő-félék* fája nem mindig, azaz csak válogatva alkalmas. A felsorolt fafélék azért alkalmasak ennyire a rováásra, mert szövetük puha és főleg egyenletes, mert u. n. tavaszi és őszi pásztájuk között nincs nagy különbség. Mivel emiatt a legfinomabb részletek is pontosan kivéshetők rajtuk, ezért ezek a fafélék mindenfajta szobrászi munkára és faragásra is kiválóan alkalmasak s így természetesen rováásra is. Rovás céljára valószínűleg nem a törzs vastag fájából készült léceket, hanem a fiatalabb, megfelelő vastagságú egyenes ágakat használták. Ezek voltak a régiek *rovás-botjai*. Ha aztán ezeket a friss botokat négyszegletesre megfaragták, váltak belőlük a *rovó-pálcák*. Még az egyébként elég kemény fájú *juharfa* fiatal ága is nyers (ki nem szárított) állapotban elég puha és könnyen faragható. A *fenyő-félék* fája ellenben azért nem olyan alkalmas a rovás céljára, mint a fent felsorolt többi fa, mert rostjai ritkasan állnak és igen kemények s ezért szövete egyenlőtlen, a rostok közti puha pászta pedig könnyen kitöredezik. Az itt felsorolt fafélék közül hol az egyik, hol a másik bizonyosan mindig rendelkezésükre állt magyar őseinknek. A székelyek azonban már a Székelyföldre való költözésük alkalmával kénytelenek voltak a *fenyőfa* kevésbé alkalmas fáját is használni rovásaik készítésére. Az alkalmas fenyőfa-pálcára elég jól lehet *róni*, de *vésni* nem igen. Erre ez a fa nem alkalmas, pedig, mint látni fogjuk, a betűknek fára való rovásánál a vésésnek is jut némi szerep. Ezért különbséget kell tenni a fára való *rovás* és a fára való *vésés* között.

A legtöbb ember valószínűleg azt hiszi, hogy ez a két művelet tulajdonképen egy, s nincsen közöttük különbség. Azt hi-

szik ugyanis, hogy a *rovás* valami éles és hegyes késnek vagy vésőnek a hegyével történik, tehát nem egyéb a fa felületébe való mélyebb *bekarcolásnál*, esetleg késheggyel való *árkolásnál*. Ez azonban tévedés, mint ahogy én tévedésnek tartom Szamosközynek azon közlését is, amely szerint a betűket a kés hegyével, mint valami stylussal rójják hosszú fadarabokra és négyszegletű faragott botocskákra. (MRHE. 83.) Ezt bizonyosan csak a latin stylus-írásról való ismereteinek hatása alatt írhatta. Hogy miért tévedés ez az állítása, azt a következőkben fogjuk meglátni.

A két eljárás közötti legfőbb különbség az, hogy *róni* csak keskeny fapálcákra vagy botokra lehet és mindig csak a kés élével, míg *vésni* pálcára is, de legfőképen szélesebb faplapokra és táblákra is lehet, de csak a kés hegyével. Ha tehát Szamosközy a kés hegyéről beszél, akkor az nem vonatkozhatik pálcarovásra, hanem csak tábla-vésésre.

2. ábra.

A *rovás* úgy történik, hogy a kés élével vonalakat metszenek ki a pálca egész szélességéből. Minden egyes kimetszett vonal rovása két metszéssel történik, még pedig a vonal vastagságának megfelelően, 1–2 mm távolságban egymástól, körülbelül párhuzamosan egymással, de a fa belseje felé ferdén, úgy hogy a két metszés a vonal közepén, a kirótt árok mélyén találkozik. A kirótt vonal keresztmetszete ilyenképen V-alakot mutat.

Ezek a pálca egész szélességén keresztülmenő egyenes rovott vonalak állhatnak merőlegesen a pálca két élére, vagy lehetnek jobbra vagy balra hajló ferde helyzetű vonalak. Ezek a vonalak a rovott betűk *fővonalai*. (2. ábra, felső sor.) De ezeken kívül vannak még a legtöbb betű alakban kisebb, rövidebb vo-

nalkák is, melyeket *kiegészítő vonalkáknak* lehet elnevezni. Ezeknek egy jó részét szintén *rovással* lehet készíteni (2. ábra, középső sor), de vannak olyan betűink is, amelyeknél ezeket a kiegészítő vonalkákat csak *véséssel*, a kés hegyével lehet elkészíteni (2. ábra, alsó sor). Ha a nikolsburgi ábécé betűsorát vesszük példának (1. ábra), akkor úgy találjuk, hogy a szegletes betűk fővonalaín kívül a kiegészítő vonalkákból a következők *róhatók* még a kés élével: az *a* betű felső ága, a *c* mindkét ága, a *cs*-ben a felső vonalka, a *h* betű teljesen, az *i* és a *j* kis vonalkája, a *k* teljesen, a *q* mindkét vonalkája, az *m* két szélső vonalkája, az *o* két vonalkája, az *ő* két szélső vonalkája, a *p* legfelső, esetleg az alsó is, a *t* ága, a *ty* két vonalkája, az *u*-nak és az *ü*-nek mind a négy vonalkája, a *v*-nek két vonalkája, a *z*-nek legfelső vonalkája és a *zs*-nek két ága.

Az ábécé többi, fent fel nem sorolt kiegészítő vonalkája azonban csak a kés hegyével véshető ki a fából. Ezek: az *a* alsó vonalkája, a *cs*-ben az alsó, a *d*-ben egy, *e*-ben kettő, *f*-ben kettő, *g*-ben egy, *gy*-ben kettő, *l*-ben kettő (esetleg csak egy), *ly*-ben egy, *m*-ben a belső kettő, *mb*-ben hat (esetleg csak négy), *ö*-ben a középső, *p*-ben egy vagy kettő, *r*-ben egy, *z*-ben kettő, esetleg három vonalka.

Aki figyelmesen végig nézi a 2. ábrán a megjelölt betűket, észre fogja venni, hogy miért lehet egyenes vonalkákat *róni* s miért kell másokat a kés hegyével *vésni*. Egyszerűbb, könnyebb és gyorsabb mindesetre a *rovás*, ezért ahol csak lehet, mindennütt csak azt alkalmazták. Ezt azonban csak a pálca két szélén lehet, mert csak ott lehet rövidebb vonalkát is a kés élével a fából kimetszeni. Ellenben a betű közepe táján levő kiegészítő vonalkát, ha egyik vége sem éri el a pálca szélét, nem lehet a kés élével róni, hanem csak a kés hegyével, két bemetszéssel és egy beszúrással *kivésni* a fából.

A betűrovás gyakorlása közben szerzett másik tapasztalatom az, hogy a rovott vonalak és vonalkák soha sem egyenlő szélesek, hol fent vastagabbak és lent vékonyabbak, hol megfordítva. (2. ábra.) Csak a tollal vagy ecsettel írt vonalak egyenlő vastagok. Hiszen lehetne a vonalakat egyenlő vastagra, tehát pontosan párhuzamos éllel is róni, de csak vigyázva és gondos munkával és ezért természetesen tetemes idővesztéssel. De nem valószínű, hogy a régiek erre ügyeltek volna, mert lényegben teljesen mindegy, hogy a vonal egyenletes vastagságú-e, vagy pedig egyik vége felé elvékonyodó. A betű alakját és hangértékét ez nem befolyásolja.

Sőt, a kisebb, kiegészítő vonalkák, amelyekről fentebb volt szó, nem is lehetnek egyenlő vastagok, akár róva vannak, akár vésve. Ezek mindig *ékalakúak*, amit a készítésük technikája elég világosan megmagyaráz.

Ez, a rovás-betűk valódi képének utánzása, magyarázza meg szerintem a nikolsburgi ábécé ékalakú vonalait. Hogy ezek az ékalakú vonalkák a *cs*, *ncs*, *r* és *z* jegyében csak a jobboldali fővonalat érintik s a baloldalt nem, ez nem azért van, (mint NÉMETH véli), hogy a rovás tisztább és világosabb legyen, hanem ez szintén a rovás vagy vésés technikájából magyarázható jelenség, mert ahhoz, hogy e vonalkák a másik fővonalat is elérjék, sokkal gondosabb munka kellene, tehát lassabban haladna a rovás általa. (A jobboldali fővonalat azért érintik minden esetben, mert onnan indul ki a rovásuk.) Ha erőltetnék a vonalkák teljes hosszának kimetszését, akkor könnyen előállhatna az a lehetőség is, hogy keresztülmetszik a kés élével a baloldali fővonalat s ezzel a betű alakja esetleg megváltozhatna. Ez különösen a ligatúráknál bír fontossággal.

Igen helyes NÉMETH GYULA azon megfigyelése, hogy az egész betűsorban nem fordul elő a pálca éleivel párhuzamosan haladó u. n. vízszintes vonal. Lehet ugyan ilyen irányú vonalak is vésni, de ez nem célszerű, mert a fa szálának irányában könnyen kiszakad s ezzel értelmetlenné teheti az írást.

Egyenes vonalú betűk *rovása* egészen könnyű munka s egy kis gyakorlat után meglehetősen gyorsan haladó művelet. Ellenben görbe vonalú idomok vagy betűk fába való *vésése* még gyakorlott kéznek is aránytalanul tovább tart, mint a szegletes betűk *rovása*. Ha tehát egyenes vonalú betűket *rovunk* és görbe vonalúakat *vésünk* egy sorban, akkor munkánk folyamatosága minden egyes görbevonaltól betűnél feltűnően megakad, s a munkánk ezáltal erősen meglassul. Minden egyes ilyen betű kivésése zökkenőt jelent a munkánkban. Pedig az ember mindenféle más ilyen folyamatos munkánál igyekszik az ilyen akadályozó zökkenést kiküszöbölni vagy elkerülni. Ezért azt gondolom, hogy abban a korban, amikor még csak tisztán pálcákra vagy botokra *róttak*, teljesen mellőzték a kerekvonaltól betűk használatát, vagy pedig szegletes alakot adtak nekik.

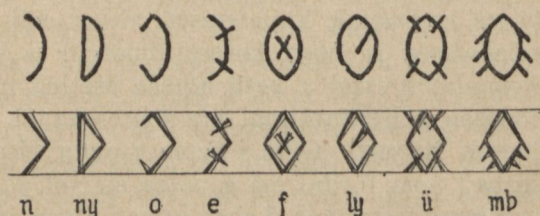
Hogy ez utóbbi mennyire lehetséges, mutatja a fentebb felhozott példa a nikolsburgi *h* és *m* betűkről. Semmi nehézséget nem okoz, és szinte magától kínálkozik ezek után a második csoportbeli kerekvonaltól betűk (nézetem szerint eredetibb) szeg-

letes alakjának rekonstruálása. Ezt mutatja 3. sz. ábránk. Az *n*, *ny*, *o* és *e* köríve eredetileg egy-egy tompa szeglet volt, amelyet két vonallal lehetett róni, az *f*, *ly*, *u* és *mb* ellipszis-, illetőleg lencsealakját pedig négy vonallal lehet rhombussá róni. Mint az ábrából látjuk, a betűk e szegletes alakjukban is könnyen felismerhetők. Sem formájuk, sem hangértékük nem homályosult el.

Végül még egy megfigyelésről szeretnék itt beszámolni, melyet a pálcára való rovás közben tettem.

A magyar rovásírásnak jobbról balra való haladása kétségtelenül a rovópálcának balkézben és a rovókésnek jobbkezen való tartásából magyarázható. A tapasztalat azt mutatja, hogy egészen egyforma könnyűséggel lehet a pálcára merőle-

3. ábra.

ges, jobbradülő és balradülő vonalakat róni. Ha azonban megszámláljuk az ábécében előforduló vonalakat e három irány szerint, akkor kiderül, hogy — mindig a nikolsburgi ábécé alapján, — a merőleges | vonal 23-szor, a balra \ dülő 27-szer, a jobbra / dülő ellenben 46-szor fordul elő. Ez utóbbi tehát csaknem ugyanannyiszor, mint a másik kettő együttvéve. Sőt azt hiszem, ha a számlálást a magyar nyelvben leggyakrabban előforduló hangok jegyeinek számbavételével végeznénk, akkor ez a feltűnő arányszám még tetemesen megnagyobbodna. Mit lehet ebből következtetni? Azt, hogy mégis ez a jobbra dülő vonal volt a legkönnyebben róható vonal valamennyi között, s ha ez igaz, akkor az első rónók, akik kitalálták vagy először pálcára rótták a betűket, a pálcát rovás közben nem a mellük előtt tartották egyenesen vagy enyhe ferde irányban, hanem inkább úgy, hogy a testük bal oldalához volt szorítva, sőt ha a pálca valamivel hosszabb volt az egy-két arasznál, akkor a bal könyökükkel a testhez is szorították, szinte a mellre merőleges irányban. Ebből azután az derül ki, hogy a rovásírás legrégibb alakjában nem jobbról-balra, hanem felülről-le-

felé haladó irányú volt. Erről különben van említés Szamosközynél is (MRHE 83). Lehet, hogy a felülről lefelé haladó irány írását akkor hagyták el, amikor a latinbetűs írás hatása alatt papírra kezdték lemásolni a rovásokat vagy tollal írni s ekkor fordultak a sorok vízszintesre s lett e régi írásmódunk jobbról-balra haladó.

X 239705

XB 228.760

Áll. Polgári Iskolai
Tanárképző Főiskola

XVII.

Magyar néprajz.

163.

SZ.